

ИНВЕКТИВНА ЛЕКСИКА ТА ФРАЗЕМІКА У ТВОРІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «ЧИМ БИ НЕ БАВИЛИСЯ ПАНИ, ЛЕМ БИ НЕ БУЛО ВІЙНИ»

Анотація. У статті досліджується інвективна лексика у творі Д. Кешелі «Чим би не бавилися пани, лем би не було війни». Твір багатий на інвективну лексику й інвективну фраземіку, але її використання — стилістично вмотивоване. Це — один із художніх засобів відтворення повсякденного життя закарпатців.

Ключові слова: інвективна лексика, інвективна фраземіка, лайка, вульгаризми.

Аннотация: В статье исследуем проблему инвективной лексики и фразеологии в романе Д. Кешели «Чем бы не развлекались господа, только бы не было войны». Роман богатый на инвективную лексику и фразеологию, но использование ее стилистически мотивировано. С ее помощью автор передает настоящую жизнь закарпатских людей, их историю и будничность.

Ключевые слова: инвективная лексика, инвективная фразеология, вульгаризм, бранное выражение.

Summary. In our study we analyze vulgarism in the literary piece of Dmytro Kashelya "What would he lords bother with if there weren't any wars?" We came the conclusion that when though there are many of such vulgarism, but they are not used directly, as his heroes use these phrases in their intense emotional moods, in which moods the phrases highlight the characterizing properties of more people adverse by the given vulgarism. Due to this the phrases do not invoke rudeness in the readers but make them laugh, as they express typical features of human behaviors.

Key words: lexemes and phrases expressing rudeness, intense emotional moods.

У ХХІ столітті, столітті технічного прогресу вкрай важлива гуманітаризація суспільства, головний компонент якої — культура мовлення. Це підтверджують й слова Н. Д. Бабич, яка у своїй праці «*Основи культури мовлення*» наголосила на тому, що «у час, коли гуманітаризація всіх сфер життя стає провідною тенденцією при розв'язанні будь-якої проблеми, впливова сила слова повинна активізуватися» [1, с. 90]. Тому потрібно боротися проти поширення інвективної лексики на всіх рівнях суспільного життя, особливо тоді, коли динаміка зростання нецензурної лексики з кожним днем набирає все більших обертів.

Особливої актуальності набуло це питання в наші часи. Незважаючи на те, що інвективна лексика існувала й існує у мовленні кожного народу в тій чи іншій мірі, її стрімке поширення між комунікантами різних соціальних прошарків, професій незалежно від віку, статі, освітнього рівня, навіть міри знайомства, загрожує засміченню національної мови. Невипадково все більше мовознавців займаються дослідженням цього питання.

Важливе місце у вивченні інвективної лексики належить працям українських дослідників І. Огієнка, Я. Радевича-Винницького, Н. Бабич, О. Пономарева, І. Голуб, В. Статєєвої, Н. Прозор та інших, угорських — Ласла Бахати, Ласла Деме, Ласла Грейчі, Імре Ваха, Снев Кіш, К. Горват, Агнеш Домонкоші та інших.

Ярослав Радевич-Винницький, досліджуючи це питання, зазначив, що інвектив — це образливе слово, лайка, словесний випад, який хоча і вживається у стані афекту, тобто у стані короткочасного сильного переживання [10, с. 177], його слід уникати. На думку угорського вченого Ласла Бахати, інвективна лексика є проявом неввічливості, яка кривдить людську гідність [15, с. 350]. Тому все

більшою розповсюдженістю цієї лексеми, навіть модою на неї, він дуже стурбований, бо вона калічить мову, а через неї й свідомість людини, нації [15, с. 380 – 381]. Розглядаючи питання в історичній площині, Ласло Бахат дійшов висновку, що поширення такої лексики в угорській мові спостерігається вже з ХVІ століття і триває донині. Інвективну лексику угорців за її своєрідними ознаками дослідник відніс до п'яти груп: ті, що використовують старі назви хвороб; ті, що використовують релігійну лексику; ті, що стосуються тварин; вульгарних назв частин тіла; його анатомії та фізіології; лайки, що використовують родинні назви [15, с. 351–376].

Питання вульгаризмів досліджувала у своїй статті «*Погляди Івана Огієнка на вульгаризми в українській мові в контексті сучасної стилістичної науки*» і Наталія Прозор, яка зазначила, що розповсюдження вульгаризмів не тільки в усному мовленні, але й у літературних творах викликало гостру критику з боку відомого українського науковця Івана Огієнка. Він на основі дослідження лайок у романі У. Самчука «Кулак» наголосив на тому, що письменник повинен стежити за тим, як висловлюється, уникаючи надмірного вживання вульгарної лексики [9, с. 121], тому що зловживання інвективною лексикою не притаманно й самому українському народові [9, с. 119]. Н. Прозор знайомить також з кваліфікацією І. Огієнка, яка, зібраний у ході дослідження матеріал, розподілила на 11 груп: лайки зі словом чорт; ті, що стосуються домашньої худоби та диких тварин; ті, що йдуть від хвороб; образливі назви на позначення людини; назви людини з використанням прикметника дурний; вульгарні назви частини тіла людини та анатомічні лексеми у переносному значенні; використання слова дуля; лайка на євреїв; покликання

на сили природи; лайки в матір; згрубіло-зневажливі слова на -исько [9, с. 120].

Погляди мовознавців щодо виправданості вживання інвективів у літературній мові – неоднозначні. І. Б. Голуб дозволяє використання жаргонної лексики у літературних творах тільки винятково, у випадку, якщо це потрібно для відтворення мовних характеристик персонажів [3, с. 147]. О. Д. Пономарів виправдовує вживання такої лексики письменниками «певною стилістичною метою – для надання текстові жартівливо-іронічного забарвлення» [13, с. 72]. Більшість мовознавців, наприклад, Н. Д. Бабич, підтримують думку І. Огієнка і вважають інвективну лексику такою, вживання якої як в усному мовленні, так і в літературних творах слід уникати. На думку Н. Д. Бабич, «лайливі і вульгарні слова недопустимі ні мовними, ні загальноетичними нормами, їх уживання навіть карається законом як образа, приниження людської гідності. Щоправда, деякі з них втратили частково вульгарний зміст і у вигових афективних фразах є виявом вищої міри експресії» [1, с. 128]. Мабуть, цим пояснюється й негативне ставлення багатьох критиків, літературознавців до творів сучасників, які використовують у своїх творах таку лексику.

Гостра увага до цієї проблеми та невизначеність з боку науковців спонукала й нас до її вивчення. Найважливішим вибором для дослідження цього питання з усіх точок зору виявилася творчість відомого закарпатського письменника, драматурга та публіциста Дмитра Кешелі, про творчість якого один з найвідоміших його земляків Іван Чендей вже на початку його літературного шляху писав так: «Літератор-юнак приємно вражав гостротою спостереження, емоційною наснаженістю, відчуттям слова, доброю здатністю образного мислення» [14, с. 3].

Мова героїв Д. Кешелі багатобарвна, співуча, сповнена любові до свого краю, народу, країни. Навіть інвективна лексика, якою послуговується письменник, сповнена яскравості, емоційності, справжності людського життя. Цим зумовлена й **актуальність теми статті**, тому що дослідженню інвективної лексики у творчості Д. Кешелі не надали достатньої уваги, хоча у його творах ця лексика використовується для відтворення найрізноманітніших життєвих ситуацій, даючи можливість глибше вивчити цю проблематику на всіх рівнях її прояву.

Мета статті: дослідити інвективну лексику у творі Д. Кешелі «Чим би не бавилися пани, лем би не було війни». Реалізація поставленої мети передбачає такі завдання:

- 1) простежити вплив суспільно-політичних змін на формування та вживання цієї лексики;
- 2) виявити ті фактори, які впливають на мовця при виборі та вживанні ним інвективної лексики;
- 3) дослідити ступінь використання та різноманітності цієї лексеми у творі.

Твір Дмитра Кешелі «Чим би не бавилися пани, лем би не було війни» – чи не перша спроба глянути з гумором та іронією на драматичні сторінки закарпатського буття ХХ століття [6, с. 2]. Інвективна лексика використана у творі передусім як засіб гумору та іронії, за допомогою якої закарпатці та й герої роману змогли пережити ті суспільно-політичні події, навіть «ковдушську» буденність, яких зазнало Закарпаття. Тобто використана у творі інвективна лексика не що інше, як відображення багатогранної політичної історії, культурних взаємин та повсякдення Закарпаття.

Зібраний нами багатий матеріал розподілено на дев'ять категорій на основі систематизації І. Огієнка, перерахованих у статті Н. Прозор «Погляди Івана Огієнка на вульгаризми в українській мові в контексті сучасної стилістичної науки» та Л. Бахата. Вони такі:

1. ті, що стосуються домашньої худоби та диких тварин: *кривонога мальфа, мальфуне таркастий, відки це мальфеня узялося* [6, с. 38, 47, 126], *дригав, як лопухівська жаба* [6, с. 89], *лінивий борсук, борсуку нехрещений* [6, с. 38, 162], *гарнійо язика* [6, с. 160], *качка би тебе копнула* [6, с. 133], *рогата свиня* [6, с. 101], *куряча гузиця* [6, с. 88], *геперава коза, вперлася як коза* [6, с. 38, 67], *мастить геть п'ятами* [6, с. 66], *кисла свербиуска, цап* [6, с. 38], *збісний мацур* [6, с. 38], *скотина* [6, с. 36], *осел, осел рогатий* [6, с. 30, 34, 54], *кровопієць народний* [6, с. 34], *збісний пес* [6, с. 23]; твір багатий на такі інвективи та їх варіанти;

2. ті, що йдуть від хвороб: *гуту їм червену* [6, с. 6, 20], *відкинув копита* [6, с. 36], *кулькатими очима* [6, с. 6], *розум стратив* [6, с. 160], *фрасову її каріку, то еден фрас, фрас тя не возьме, фраса в глуху хащу, фраса ти в писок, фрасовим ломом* [6, с. 34, 41, 54, 102, 104, 145, 153, 155, 164], *большевицькі зарази* [6, с. 103], *фена би тя взяла, но, до фени, фена би їх з'їла* [6, с. 26, 42, 91], *килава галапіндошка, килавий лисак, гнидо килава* [6, с. 85, 89, 95], *кишки му через вуха вилетять* [6, с. 30], *впали з постели на голову* [6, с. 10], *настане капут, анилюс, фертік* [6, с. 66], *пси би тя гонили, здохляку* [6, с. 7], *шалений стронцій* [6, с. 118], *коростава, свинопасе короставий* [6, с. 60, 89, 113], *гнидава* [6, с. 70, 95], *гевкнулося* [6, с. 115]; ці інвективи найчастіше уживаються у творах;

3. образливі назви на позначення людини: *комуняцька пика* [6, с. 89], *гуницити* [6, с. 121], *роти немиті* [6, с. 121], *содомські жівані* [6, с. 121], *смердючий нітроген* [6, с. 118], *криволабий плюмбум* [6, с. 118], *шкірьоокий гафній* [6, с. 118], *збийвіче* [6, с. 48, 98, 120], [6, с. 103], *бугаю червлений* [6, с. 102], *курвацький* [6, с. 100]; твір не багатий на такі інвективи;

4. назви з прикметником дурний: *не беріть собі дурнос до голови* [6, с. 163], *протяг видує тобі з дурної голови, захотілось до тої дурної школи* [6, с. 46], *тихо дурна, просвітити пульки дурному* [6, с. 160], *затули вуха від тих дурних слів* [6, с. 95];

інвективи з прикметником дурний письменник у творі використовує рідко;

5. вульгарні назви частини тіла людини та анатомічні лексеми: *писками комуністичних начальників, немитих писків, писки собі наб'єте, кривопіський Сусаніне, кривописки, тиче в писок, немитий писок, писки наб'єте, чорти із твого писку, по писку* [6, с. 45, 89, 95, 103, 106, 121, 171], *копнув у гузицю злодія, поміняю'му голову на гузицю* [6, с. 169, 102], *яйця відріжу* [6, с. 120], *сідницю натяну на твої ніс* [6, с. 89], *гримай'го вмисто Анци* [6, с. 89], *один хрін* [6, с. 36]; твір багатий на вульгарні назви частин тіла людини, найуживаніша інвективна лексема *писок* та її варіанти;

6. інвективи в матір: *а матір вам у душу* [6, с. 117], *ідіть ви усі до такої-то матері* [6, с. 49], *матір'му душу* [6, с. 6]; інвективів у матір у творі всього три, що є відображенням великої шани закарпатців до найсвятішого – матері;

7. інвективи, що використовують релігійну лексику: *обізвали нечистим духом* [6, с. 164], *антихрист* [6, с. 44], *нечиста сила* [6, с. 47, 89], *до мари* [6, с. 104, 159, 160, 177], *паскуда, содома*, [6, с. 172], *пішов льондром, неволя би їх взяла* [6, с. 171], *у пекло* [6, с. 169], *чортові таляри* [6, с. 160], *сатана* [6, с. 163], *біс* [6, с. 155–157], *нечистих світу був* [6, с. 155], *босорканя* [6, с. 60, 61, 70, 113, 155], *відьма* [6, с. 155], *пекельного кочегара* [6, с. 121], *люцифере* [6, с. 121], *шарія рогата* [6, с. 120], *побив мене мінден* [6, с. 111], *закляті* [6, с. 109], *повітрульо нечесана* [6, с. 85], *згинь під нечисту воду* [6, с. 66], *о, громи небесні* [6, с. 64], *старий дьябол, усі дьябли – Наполійони* [6, с. 56, 62, 89], *побили би тебе ясні громики* [6, с. 61], *кляті* [6, с. 54], *збісняку недороблений* [6, с. 46], *сатана* [6, с. 31], *чорте* [6, с. 6, 106], *водяное-неправое* [6, с. 162], *вера Божя* [6, с. 5], *небожику* [6, с. 44]; це друга найуживаніша та найрізноманітніша категорія назв у творі;

8. комбіновані інвективи, тобто використання декількох інвектив одночасно: *льондро коростава, босорканя килава* [6, с. 113], *босорканьо коростава* [6, с. 60], *криволабий чорте* [6, с. 6], *гнидава босорканя* [6, с. 70], *гнидо килава* [6, с. 95]; – таких лексем у творі небагато;

9. інвективна фраземіка: *сушили гемби на плоті* [6, с. 26], *відкинув копита* [6, с. 36], *такий нездалий, гіби цілу ніч із псами гонив по винницях* [6, с. 162], *така'м, небожику, нездала, як цісарські будьогови* [6, с. 44], *день пропав і здоровля пішло цапові під хвіст* [6, с. 44], *гонили би тя мацури по Палестині* [6, с. 26], *щезла бись під той камінь, на якому гніздишся* [6, с. 157], *тварь має, як ракошинський мясник* [6, с. 88], *то, ци всьо фоштарська лупина* [6, с. 42], *гонили би його татари* [6, с. 19]. Автор залюбки використовує інвективну фраземіку.

Багато у творі й іншомовних інвективів, особливо лексем, що стосуються хвороб. Найпоши-

реніші між ними запозичення з угорської мови: *фене, гута, фрас, фрасова карика*. Ці лексеми до XVI століття в угорській мові вживалися на позначення різних хвороб. Загальне вживання їх у нецензурній мові спонукало мовознавців на використання грецьких назв хвороб. Ці слова з медичної лексики перетворилися на інвективну, вживання якої загальноновживане й сьогодні, хоча стилістичне забарвлення цих слів вже змінилося [15, с. 351–355]. У творі використані й німецькі запозичення: *капут, анилюс, фертік* тощо. Багато іншомовних висловів і в інвективній фраземіці, серед них угорські: *а ти, соломонівський гатьоше, што би хотів?* [6, с. 10], *така'м, небожику, нездала, як цісарські будьогови* [6, с. 44]; чеські: *гонили би тя мацури по Палестині* [6, с. 26]; російські: *ти у меня, едрі твою качалку, так попляшеш за етот троянській подарочек, што вместо волос у тебя на башке зуби будут проізрастать* [6, с. 10] тощо. Знаходимо іншомовні лексеми і в складі вульгарних назв частин тіла, напр., російські: *твої яблочки, дорогой, глотать би только жопой* [6, с. 10]. Іншомовні лексеми є також між релігійними лексемами, напр., угорські: *побив мене мінден* [6, с. 111]; чеські: *старий дьябол* [6, с. 111] тощо.

Досліджуючи інвективну лексику у творі Дмитра Кешелі «Чим би не бавилися пани, лем би не було війни», ми прийшли до висновку:

1) як у мовному етикеті, так і в інвективній лексичі спостерігається вплив суспільно-політичних змін, а також культури та звичаїв тих національностей, які проживають на Закарпатті. Яскравим прикладом цього служить інвективна лексика закарпатців, які за свою історію зазнали не однієї політичної влади та живуть поруч з представниками різних національностей: угорцями, чехами, словаками, румунами, росіянами тощо. Цим пояснюється й присутність у творі угорської, чеської, російської, німецької інвективної лексики;

2) вибір інвективної лексики завжди залежить від ситуації, тобто є реакцією на конкретний випадок, дію тощо;

3) герої роману використовують інвективну лексику лише в стані афекту, тобто не без причини;

4) використана у творі інвективна лексика — стилістично зумовлена;

5) за допомогою інвективної лексики письменник характеризує персонажів, передає колорит мовного середовища героїв;

6) письменник активно використовує інвективну лексику у творі. Свідченням цього є зібраний нами багатий матеріал, який ми розподілили до 9 груп;

7) у творах Дмитра Кешелі ця лексика не є грубою, непристойною, вона втілює журбу, важку долю, буденні клопоти закарпатців, роблячи це з часткою яскравого гумору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Основи культури мовлення / Н.Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990. – 230 с.
2. Бесага Р. Арготизми як потенційне джерело поповнення просторічної лексики / Р.В. Бесага // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). – 1999. – С. 59–63.
3. Голуб И. Стилистика современного русского языка / И.Б. Голуб. – Москва: Высшая школа, 1986. – 335 с.
4. Ігнатович О. Край долі Дмитра Кешелі / О. Ігнатович // Наук. вісник Ужгородського Університету. – 2007. – №15. – С. 138–141.
5. Кешеля Д. Дерево зеленого дощу / Д. Кешеля. – Ужгород: Карпати, 1978. – 91 с.
6. Кешеля Д. Чим би не бавилися пани, лем би не було війни / Д. Кешеля. – Мукачево: Карпатська вежа, 2003. – 179 с.
7. Папіш В. Контекстна реалізація інтер'єктивних фразем у мові художніх текстів закарпатоукраїнських письменників / В. Папіш // Наук. вісник Ужгородського університету. – 2003. – №7. – С. 22 – 25.
8. Плющ Н. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н. П. Плющ // Українська мова і сучасність. Київ: НМКВО, 1991. – С. 90–98.
9. Прозор Н. Погляди Івана Огієнка на вульгаризми в українській мові в контексті сучасної стилістичної науки / Н. Прозор // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – 2006. – Вип. 10. – С. 118 – 132.
10. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Радевич-Винницький Я. – Львів: Споллом, 2001. – 223 с.
11. Скорофатова А. Культура мовлення як показник рівня професійної деформації особистості правоохоронця / А. Скорофатова // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 18. – С. 36 –55.
12. Статєєва В. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. / В.І. Статєєва. – Ужгород: Патент, 1997. – 406 с.
13. Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. – Вид. 2-е, переробл. – Київ: Либідь, 2001. – 398 с.
14. Чендей І. Благодатної і щасливої! / І. Чендей // Кешеля Д. Дерево зеленого дощу. Ужгород: Карпати. – 1978. – 91 с.
15. Deme László. – Nyelvi illemtan / László Deme, László Grétsy, Imre Wacha szerk. – Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987. – 510 о.
16. Domonkosi Ágnes. Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban / Domonkosi Ágnes – Debrecen, 2002. – 197 о.
17. Horváth Katalin. Durva szavak / Horváth Katalin // Kárpáti Igaz Szó. 09. 2006.
18. Horváth Katalin. A leggyakoribb szitokszók jelentéséről / Horváth Katalin // Kárpáti Igaz Szó, 15. 04. 2008.
19. Kiss Jenő. Társadalom és nyelvhasználat / Kiss Jenő. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. – 318 о.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2011